

<https://doi.org/10.62837/2024.7.233>

AYBƏNİZ QADAŞOVA AZİK
Azərbaycan Tibb Universiteti
Xarici dillər kafedrası
agadadashova@amu.edu.az

İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLOJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN NÖVLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İŞLƏNMƏ YERİ

Xülasə

Açar sözlər: frazeoloji birləşmələr, dilçilik nomunativ frazeoloji birləşmələr, komperativ frazeoloji vahidlər.

Məqalədə frazeoloji birləşmələrin növləri haqqında məlumat verilmişdir. Frazeoloji birləşmələr istər ədəbiyyatda, istərsə də danışıq dilində fikri əsaslandırmaq üçün istifadə olunan münasib vasitədir. Kommunaktiv frazeoloji vahidlərə atalar sözləri deyilir. Bizə aydındır ki, hər bir millətin özünəməxsus düşüncə tərzini göstərir. Frazeoloji birləşmələrin əksər hissəsi ümumixalq dilinin məhsulu kimi qeyd olunur. Bu da ki, xalq deyimlərinə kimi gedib çıxır. Frazeoloji sistemin zənginləşməsində frazeoloji birləşmələr əsas rol oynayırlar. İngilis dilində atalar sözləri və zərb məsələlərinin çox az hissəsi mənaca və ya strukturca dəyişdirilərək dil vahidi səviyyəsinə salınmışdır.

Hər dövr, hər fəsil üçün onların təlim tərbiyəsində olduqca mühüm rol oynayan atalar sözləri və müdrik kəlamları həm ingilis həm də Azərbaycan dilində mövcuddur. Atalar sözlərində xalqın öz mənəvi aləmi, milliliyi, elmə təhsilə münasibəti əks olunmuşdur. Xalqın təfəkkür tarixini inkişaf etdirməkdə atalar sözləri, frazeoloji birləşmələr mühüm rol oynayır. Bəzən onların başa düşülməsində çətinlik yarana bilər.

Hər bir frazeoloji vahid xalq yaradıcılığıdır. Bu baxımdan frazeoloji vahidlərin ümumi mənasında hər bir xalqın öz adət-ənənəsinin vərdişlərinin yaradıcı şərait və gündəlik yaşam tərzinin inkişafı dayanır. Həm İngilis həm də Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi olan komponentlər həm say, həm semantika həmçinin semantik əlaqələr baxımından bütöv mənənin formalaşmasında birbaşa öz təsirini göstərir. Belə ki, frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətləri araşdırarkən frazeologizmlərin mənasının leksik mənə ilə qarşılaşdırılması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsanla bağlı olan frazeologizmlər həm ingilis həm də Azərbaycan dillərində çoxluq təşkil edən frazeoloji birləşmələrə aiddir. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrdən çox istifadə olunur.

Frazeoloji birləşmələri təsnif etmək üçün ən qədim və ənənəvi prinsiplərdən biri onların həqiqi, əsl mənalarına əsaslanır. Bu prinsipi tematik xüsusiyyət adlandırırlar. Bu prinsip əsasən qərb dilçilik ədəbiyyatlarında geniş istifadə olunur. Bu prinsipə

görə idiomları öz həqiqi mənalara görə qruplaşdırırlar. Məlum olduğu kimi, idiomların mənbələri insane fəaliyyətinin, həyatının müxtəlif sahələrinə və təbiət hadisələrinə aid ola bilər.

I don't get on with my parents. I don't have a good relationship with my parents.

Dilçilər frazeoloji vahidləri müəyyən edilmiş ünsiyyətdəki funksiyalarına görə 4 sinifə bölürlər.

Frazeoloji birləşmələri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar.

1. Nominativ frazeoloji birləşmələr – söz birləşmələri ilə təqdim olunur: cut and run, draw the line və s.

Nominativ frazeoloji birləşmələrə həmçinin tərkibində yalnız bir tam mənalı söz olan söz qrupları aiddir: at large (azadlıqda, ipdən açılmış); in hand (tabelikdə); in the soup (çətin vəziyyətdə); in the altogether (çılpaq, tamamilə açıq-aydın); on the rocks (çətin vəziyyətdə); at a time (o dəqiqə); to go on (davam etmək); to look for (axtarmaq) və s.

Birinci qrupa həmçinin müqayisədə frazeoloji vahidlər və predikativ ifadələr də daxildir. (as) large as life – canlı kimi; (as) good as ever – daha yaxşı; too clever by half – daha çox ağıllanmaq; (as) many as – daha çox; as dead as a duck – cansız (həyat izi olmayan); as dark as when – əvvəkkə kimi qaranlıq və s.

2. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin bir qismi qrammatik cəhətdən bitmiş bir ifadə etdirir və cümləyə oxşayır.

Həmin cümlələr nida işarələri ilə cümləyə ekvivalent kimi işlədilir.

Belə frazeoloji cümlələri adətən üç qrupa ayırmaq olar:

- 1) Frazeoloji nəqli cümlələri;
- 2) Frazeoloji sual cümlələri;
- 3) Frazeoloji nida cümlələri.

Frazeoloji nəqli cümlələrdə ifadə edilən fikir məzmununa görə bu və ya digər şəxsə aid olsa da, həmin şəxsi bildirən söz frazeoloji cümlə daxilində müstəqil cümlə kimi çıxış etmir və ya şəxssiz cümlələr şəklində özünü göstərə bilər. (1 səh 23-24)

Məsələn, Azərbaycan dilində:

xoşu gəlmək, acığı gəmək; yazığı gəlmək.

Onun hərəkətləri mənim heç xoşuma gəlmirdi.

İngilis dilində:

I am not every Tom, Dick and Harry – Mən hər yoldan ötən deyiləm.

Frazeoloji sual cümlələri adətən iki cür ifadə olunur; cavab almaq məqsədilə işlədilən və ritorik səciyyə daşıyan sual cümlələri.

Cavab almaq məqsədilə işlədilən frazeoloji sual cümlə növü qeyri-ritorik; ritorik səciyyə daşıyan frazeoloji sual cümləsi isə ritorik frazeoloji sual cümləsi adlandırılır.

Qeyri-ritorik frazeoloji sual cümlələri dilimizdə sayca elə də çox deyildir. Bəlkədə elə ona görə bu məsələ dilçiliyimizdə çox tədqiq olunmamışdır.

Hər iki dildə bu kimi xüsusiyyətlər mövcuddur. Məsələn buna aid olaraq ingilis dilində aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar və onun Azərbaycan dilində

qarışılığını qeyd etmək olar. By trick of eyes, and hair, by her walk, by the sound of her voice – Thing her cap over the windmill? Not she!

Gözləri ilə aldanmaq, onun saçı, yerişi, səsinin məlahəti ilə aldanmaq. Onu məhv etmək? Təkcə o yox.

Belə cümlələrdə işlədilən suallar əslində cavab tələb etmir. Nəticə çıxarmağı tövsiyə edir. Ritorik frazeoloji cümlələr qrammatik sual cümlələrinə oxşayır, ancaq belə suallar bir işin başqası tərəfindən yerinə yetirilməsini ritorik şəkildə ifadə etmək üçün III şəxsin təkində işlədilir.

The kettle and the pot – Öz gözündə tiri qoyub, başqasında çöp axtarırsan!

Soames was silent, feeling vaguely that he had been near the proverb. “The kettle and the pot” - What was the use, indeed, of going anywhere unless you wanted something? It was one of the cardinal principles of life. (2 səh 4-5).

Dilçiliyin nominativ mənə kəsb etməyən və yalnız frazeoloji vahid daxilində işlədilən sözlərin mənasını müəyyənləşdirmək üçün bunların müvafiq sinonimləri ilə əvəz etmək fikrini irəli sürür. Və belə sözlər sırasında yalnız dilin özünəməxsus və vaxtilə həmin dildə leksik vahid kimi mövcud olan sözləri nəzərdə tutur.

Azərbaycan dilində sözlərin iştirakı ilə mövcud olan frazeoloji vahidlərin cüzi qismi belə səciyyə daşıyır. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində bu tip sözlər təəccüb, razılıq və narazılıq bildirir: Məsələn: Əşi, qoyurla ki, adam bir şirin yuxu yata!, onun işindən şeytan baş açmaz.

Kommunikativ frazeoloji vahidlərə atalar sözləri və deyimlər daxildir. Məlum olduğu kimi atalar sözləri və deyimlərdə hər bir millətin düşüncə tərz, həyatı, milli xüsusiyyətləri, adət ənənələri əks olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələrin əksər hissəsi ümumxalq dilinin məhsuludur və xalq tərəfindən yaradılmışdır. Odur ki, onların izləri folklor, xalq deyimlərinə, dialekt və ləhcələrə gedib çıxır.

Xalqın təfəkkür tarixinin inkişaf mərhələlərində ilk fəlsəfi görüşlərin inkişafı pilləsini müəyyənləşdirmək, ictimai şüurun forması kimi bədii və estetik təfəkkür arasında üzvi bağlılığın olduğunu aydınlaşdırmaq üçün atalar sözü və zərb məsəllərə müraciət etmək lazımdır.

Atalar sözü və zərb məsəllərin nitq ilə xüsusi əlaqəsi nəzərə alınmırsa, onları bəzən başa düşmək, çətinlik törədir. Onlardakı mühakimələrin nə qədər maraqlı görünsə də, o qədər də həyatın bir çox hadisə və şəraitinə semantik cəhətdən daha da gücləndirir. Bir sözlə xalqın aynası kimi orada öz əksini tapır. Bu ifadələrin məcmuna aşağıdakı əlamətlər aid edilə bilər.

- 1) Emosional-ekspressiv mənaya qarşı müxtəlif münasibətdə ola bilər.
- 2) Tərkibindəki ayrı-ayrı ifadələr, dilin leksik sistemində yeni keyfiyyət daşıyıcısına çevrilir.
- 3) Dilin modelinə xas səciyyə qəbul edir. (3 səh 30-32)

Atalar sözləri və frazeoloji birləşmələr həyatın müxtəlif sahələrinə aid ibrətamiz məzmunlu qısa kəlam, xalq düşüncəsinin qısa, dolğun və mənalı bir şəkildə

ifadəsidir. Onlar istər bədii ədəbiyyatda, istərsədə adi danışiq dilində fikri əsaslandırmaq üçün istifadə olunan ən münasib vasitədir. Əsrlər boyu xalqın süzgəcindən keçmiş xalqın hikmətli sözlərinin daşıyıcısı olan atalar sözləri və frazeoloji birləşmələr yığcam, obrazlı, dərin mənalı və tutarlı nitq məhsuludur. Onların xalqların obrazlı təfəkkürünün məhsulu olmaqla, onun milli ruhunu təcəssüm edir. Məna dərinliyi, forma dolğunluğunu belə ifadələrin başlıca xüsusiyyətidir. Bu cəhətdən həm İngilis, həm də Azərbaycan dillərində özünü aydın göstərir. Buna baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, hər iki dildə atalar sözləri və frazeoloji birləşmələrin işlənmə məqsədi eyni olsa da, hər birinin özünəməxsus leksik-qrammatik quruluşu olduğundan bəzi fərqlər istər-istərməz aydın şəkildə özünü biruzə verir.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, İngilis və Azərbaycan dillərindəki atalar sözlərini və frazeoloji birləşmələri bəzi oxşar və bəzi fərqli cəhətlərini nəzərə alaraq, aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür:

- Birinci qrupa həm məna, obraz, həm də leksik tərkib baxımından hər iki dildə tam eyniyyət təşkil edən atalar sözləri.

Məsələn: When the cats is away the mice will play – Pişik uzaqda olanda, siçan kef edər; A cats has nine lives – Pişiyin doqquz canı var.

- İkinci qrupa obraz və leksik tərkib baxımından bir-birindən qismən, yaxud tamamilə fərqlənən, lakin mənacə uyğun atalar sözləri və deyimlər daxildir.

Qeyd etdiyimiz kimi frazeoloji birləşmələr atalar sözləri həm ingilis və həm də Azərbaycan dilində tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir.

İngilis dilindəki atalar sözlərinə gəldikdə isə, qeyd etmək doğru olardı ki, ingilis dilində işlənen atalar sözləri ya mənacə öyüd, əxlaq, ibrət, tərbiyə xarakterli, ya da predikativ səciyyəli olurlar. Predikativ səciyyəli atalar sözləri və məsəllər sözün ekvivalenti olur və belə cümlələrdə bir cümlə üzvü olur.

Məsələn: A pretty pair of shoes again! – Köhnə pala için tökmə!; to be in a stew – iynə üstündə oturmaq.

Nümunələrdən göründüyü kimi, frazeoloji vahidlərin bir hissəsi komponentlərin sintaktik əlaqəsinə görə rəngarəngdir və bu qəbildən olan birləşmələri ya iki və daha artıq sözdən ibarət olanlar, ya da cümlə kimi formalaşan qruplara ayırmaq mümkündür. Məqalədə frazeoloji birləşmələrin bir hissəsi komponentlərinin əlaqəsinə görə birləşdirildiyi göstərilmişdir.

Ədəbiyyat:

1.Hacıyeva Ə.H İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Bakı, 2004

2.Vəliyeva N.Ç Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili. Bakı, 1980.

3.English phraseological dictionary. M.1970, 738 p.

Qadashova Aybaniz Azik

TYPES OF PHRASEOLOGICAL COMBINATION IN ENGLISH AND THE PLACE OF PROCESSING IN AZERBAIJANI

SUMMARY

The article deals with the structural-thematic classification of phraseological units in English and their correspondence into Azerbaijani.

Phraseological units, and idioms are a brief, comprehensive and meaningful expression of people's thoughts in short phrases in various aspects of life. They are the most appropriate tool used to substantiate the idea of fiction and ordinary speech. Proverbs and idioms are compact, imaginative, deep and consistent phrases. They were the bearers of the wisdom of people who passed through the centuries. They represent in national spirit of the people.

The depth of meaning, the fullness of the form is the main feature of such expressions. Words and concepts of communication are widespread in popular conversations. As you know, the words and phrases of each nation reflect the way of thinking, life, national characteristics and traditions. It should be noted that most of the phraseological compounds fall into folklore. In English, very few words and phrases have been translated into meaning or structural form and are the main source of enrichment of the phraseological system of the language.

Colloquial language plays a very important role in the formation of proverbs and sayings. Words, phrases and proverbs are very rich in both English and Azerbaijani languages. But it should be noted that this is more characteristic not only in speech but also in plays. Phraseological units reflect attitude of people to their spiritual world, nationality, history, science, education.

Key words: phraseological units, comparative phraseological units, nominative phraseological units, proverbs and sayings.

ГАДАШОВА АЙБЕНИЗ АЗИК

РЕЗЮМЕ

Фразеологических единиц и идиомы являются кратким всеобъемлющим и значимым выражением мыслей людей в коротких фразах в различных аспектах жизни. В статье рассматривается структурно- тематическая классификация фразеологических единиц на английском языке и их перевод на азербайджанский язык. Они являются наиболее подходящим инструментом используемым для обоснования идеи художественной литературы и обычной речи. Пословицы и идиомы – это компактные образные глубокие и последовательные фразы были носителями мудрости людей которые прошли

через века. Они представляют национальный дух людей. Глубина смысла полнота формы – главная особенность таких выражений. Слова и понятия общения широко распространены в народных разговорах. Как известно слова и фразы каждой нации отражают образ мышления быт национальные особенности традиции. Следует отметить что следы большинство фразеологических соединений попадают в фольклору. В английском языке очень мало слов и фраз были переведены в осмысленную или структурную форму и являются основным источником обогащения фразеологической системы языка. Каждое поколение играет очень важную роль в образовании поговорок. Слова фразы и пословицы очень богаты как на английском так и на азербайджанском языках. Но следует отметить что это более характерно для азербайджанского языка коммуникативные единицы отражают отношение людей к их духовному миру национальности истории науке образованию труду и могут быть названы разумом. В статье отражены схожие и различные аспекты фразеологических сочетаний существующих в английском и азербайджанском языках

Ключевые слова – фразеологические единицы контекст компаративные фразеологические единицы пословицы и поговорки

Rəyçi: Professor Məmmədova Z.Ş